

ЛИЛИКИ І ПЕРГАЧІ: *VESPERTILIO* ET *EPTESICUS*

Лена Годлевська (Інститут зоології НАН України, Київ)

Bats of the genera *Vespertilio* et *Eptesicus*. — Lena Godlevska. — Presentation of the migratory status of species from the genera *Vespertilio* and *Eptesicus* is considered. *Eptesicus* species are sedentary. A migratory status of *Vespertilio murinus* seems to be under changes now: for last years there are some winter records of this species in the buildings of Ukraine's cities.

Загальна характеристика роду

Обсяг групи та її поширення. На території України група представлена трьома видами — *Eptesicus nilssonii*, *E. serotinus*, *Vespertilio murinus*, останні два поширені на всій території України.

Особливості біології та річного циклу. За наявними даними два види є в тій чи в іншій мірі синантропними: пергач пізній є видом, успішне існування та розширення меж ареалу якого пов'язано саме з його схильністю до синатропії [напр.: Власов 1995]; для двоколірного лилика зареєстровано масове осіннє «прибуття» до населених пунктів [напр.: Spitzenberger 1990]; для північного пергача О. Кузякін [1950] відмічає схильність до оселення влітку в різних частинах будівель. Всі відомі літні поселення пергача північного на території України також пов'язані з будівлями.

Міграційний статус групи. Два види — пергачі північний і пізній — є осілими. Міграційний статус двоколірного лилика не є однозначним.

Анотований список видів

Eptesicus nilssonii

Пергач північний є одним з найрідкісніших видів кажанів України. В музейних колекціях України цей вид представлений тільки двома зразками з заходу України [Загороднюк 1999; Загороднюк & Годлевська 2001].

Ревізія всіх наявних даних щодо розповсюдження цього виду в Україні, що зроблена В. Покиньчередою та ін. [1999], демонструє наявність цього виду в Закарпатській області. За межами Закарпаття області реєстрації цього виду описані Н. Полушиною [1998] для Івано-Франківська області та для Шацького стаціонару Львівського університету (без уточнення деталей); В. Миропольським [2001] — для Київщини; М. Гавриленко [1970] — для Полтавської області¹. Вид також відмічений для Харківщини [Абеленцев & Попов 1956], однак жоден з колекційний зразків, які стали основою для включення північного пергача до списків хіроптерофауни Харківщини і суміжних областей, цього не підтверджує [Загороднюк & Годлевська 2001].

Всі відомі в Україні знахідки є літніми, крім однієї: спостереження пергача північного на зимівлі у печері в околицях с. Ділове Рахівського р-ну Закарпаття [Крочко 1993]. В інших частинах свого ареалу пергач північний є осілим: він знайдений на зимівлі в Росії [Стрелков 1958], Латвії [Буша 1980], Естонії [Мазинг & Поотс 1988]. Хоча для перебування цього виду на території України бракує інформації, можна вважати його осілим.

Eptesicus serotinus

Пізній кажан є широко розповсюдженим та багаточисельним видом на території України і має статус осілого виду. Найбільш повний огляд біологічних особливостей пізнього кажана зроблено В. Тищенко [1999]. Серед музейних колекцій України наявними є 130 зразків цього виду, що відносно однаково представлені для всіх місяців року (рис. 1а). Загалом за весь період мічення на території України було окільцьовано 81 особину пізнього кажана. Єдина повторне спостереження міченої особини було "перелетом", що підтвердило осілість для цього виду [Абеленцев та ін. 1970].

Vespertilio murinus

Двоколірний лилик є поширеним й відносно звичайним видом хіроптерофауни України. В музейних колекціях вид представлений 19 екземплярами: всі здобуті в літній період (рис. 1б). Процентне співвідношення самців та самоць в музейних колекціях є однаковим — 6:6. Відсутність реєстрацій виду в зимовий час та візуальні спостереження прольоту [Формозов 1927] стали причиною надання цьому виду статусу перелітного [Абеленцев & Попов 1956]. В Україні за весь час досліджень помічено тільки одну особину [Абеленцев та ін. 1970]. З результатів кільцювання цього виду в Росії та Білорусі відомо три випадки подолання рекордної відстані:

¹ Якщо перші знахідки ареалогічно можливі, то остання є досить сумнівною.

- 1) Росія, Воронежський заповідник (08.1959) — Ростовська область (12.08.1959), 360 км [Панютин 1968];
- 2) Білорусія, Біловезька Пуща (11.07.1959) — Румунія, округ Галац (Galati) (14.10.1959), 800 км [Курсков 1962];
- 3) Білорусія, Біловезька Пуща (14.07.1956) — Австрія, м. Брук-на-Мурі (Bruck an der Mur) (10.08.61), 850 км [Курсков 1965].

Останніми роками з'явилися повідомлення про зимові знахідки двоколірного лилика в містах України: в східній частині Закарпаття В. Покин'ючереда спостерігав значну кількість зимувальних колоній, що окремі з них нараховували до 100 особин [1999]; для Києва В. Тищенко повідомляє про знахідки декількох особин (2F та 1M), що зареєстровані в різних районах міста [Tyschenko 2000; Тищенко 2002]. Це дозволяє припускати утворення осілих популяцій цього виду [Загороднюк & Тищенко 1999], обумовлене його належністю до групи епілітних видів [Spitzenberger 1990].

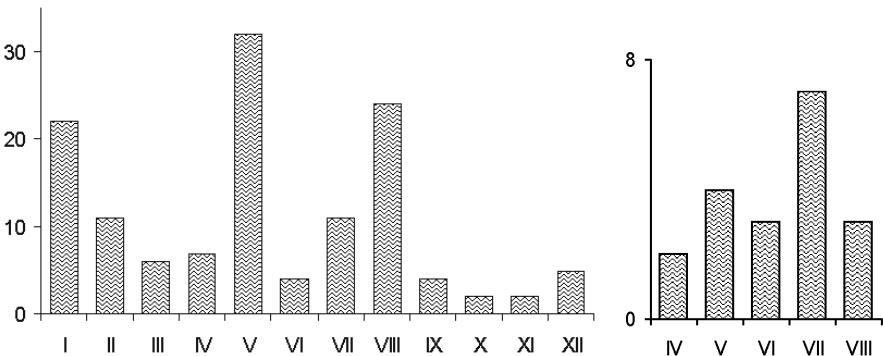

Рис. 1. Розподіл колекційних зразків лізьного кажана (ліворуч) та двоколірного лилика (праворуч) за місяцями (за даними із: [Загороднюк & Годлевська 2001]).

Література

- Абеленцев В. І., Попов Б. М.** Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera // Підоплічко І. Г. (ред.). Фауна України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, випуск 1. — С. 229–446.
- Абеленцев В. І., Колошев І. І., Крочко Ю. І., Татаринів К. А.** Ітоги кільцевання рукокрыль в Українській ССР за 1939–1967 гг. Сообщение 3 // Вестник зоологии. — 1970. — N 1. — С. 61–65.
- Буша І. К.** Современное состояние и история изучения рукокрылых в Латвии // Рукокрылые (Chiroptera). — Москва: Наука, 1980. — С. 106–114.
- Власов А. А.** О расширении ареала позднего кажана на юге-западе Центрального Черноземья // Вестник зоологии. — 1995. — Том 29, N 1. — С. 84–85.
- Гавриленко Н. І.** Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы. — Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1970.

- Загороднюк І.** Лилик північний — *Eptesicus nilssonii* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 91–96. — (Праці Теріологічної школи, випуск 2).
- Загороднюк І., Годлевська Л.** Кажани в колекціях зоологічних музеїв України: огляд і фенологічний аналіз даних // Міграційний статус кажанів в Україні. — Київ, 2001. — [ця збірка].
- Загороднюк І., Тищенко В.** Уточнення щодо кажанів у Бернських списках // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 182–184. — (Праці Теріологічної школи, випуск 2).
- Крочко Ю. І.** Біологія кожанка північного в Українських Карпатах // Тези доповідей 47-ї наукової конференції УжДУ. Сер. біол. — Ужгород, 1993. — С. 17.
- Кузякин А. П.** Летучие мыши. — Москва: Советская наука, 1950. — 444 с.
- Курсков А. Н.** Материалы по кольцеванию летучих мышей в Белоруссии // Миграции животных. — Москва: Изд-во АН СССР, 1962. — Выпуск 3. — С. 21–25.
- Курсков А. Н.** Изучение миграций рукокрылых по данным кольцевания // Экология позвоночных животных Белоруссии. — Минск, 1965. — С. 64–75.
- Мазинг М. В., Поотс Л. К.** Хироптерологический мониторинг в Эстонии // Рукокрылые. — Киев: Наукова думка, 1988. — С. 128–130.
- Миропольський В.** Осіння знахідка *Eptesicus nilssonii* на Київщині // Міграційний статус кажанів в Україні. — Київ, 2001. — [ця збірка].
- Панютин К. К.** Дальние миграции рукокрылых, окольцованных в Воронежском заповеднике // Миграции животных. — Ленинград: Наука, 1968. — Выпуск 5. — С. 182–184.
- Покиньчереда В. Ф., Загороднюк І., Постава Т., Лабоха М., Покиньчереда В. В.** Нічниця довговуха та кажан північний (Mammalia: Chiroptera) на заході України // Вестник зоології. — 1999. — Том 33, N 6. — С. 115–120.
- Покиньчереда В.** Лилик двоколірний — *Vespertilio murinus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 78–80. — (Праці Теріологічної школи, випуск 2).
- Полушина Н.** Состояние популяций рукокрылых Западного Подолья // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 106–116. — (Праці Теріологічної школи, випуск 1).
- Стрелков П. П.** Материалы по зимовкам летучих мышей в европейской части СССР // Тр. Ин-та зоологии АН СССР. — 1958. — Том 25. — С. 255–303.
- Тищенко В.** Лилик пізній — *Eptesicus serotinus* // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 81–90. — (Праці Теріологічної школи, випуск 2).
- Тищенко В.** Зимові знахідки *Vespertilio murinus* та *Nyctalus noctula* у Києві // Вестник зоології. — 2002. — [у друці].
- Формозов А. Н.** О перелетах летучих мышей (Chiroptera, Vespertilionidae) // Доклады АН СССР. — Москва, 1927. — Том 17. — С. 272–274.
- Spitzenberger F.** Die Fledermause Wiens. — Wien, 1990. — 70 p.
- Tyschenko V. M.** Some biological and ethological peculiarities of parti-coloured bat (*Vespertilio murinus*) in captivity // Ethology. — 2000. — Supplement 35 (Advances in Ethology) — N 35. — P. 55.

СПЕЛЕОБІОНТНІ УГРУПОВАННЯ КАЖАНІВ

Ярослав Петрушенко (Інститут зоології НАНУ, Київ)

Speleobiontic communities of bats. — **Yaroslav Petrushenko.** — Main features, distribution in Ukraine, species composition and seasonal dynamics of communities of the bats concerned with caves are surveyed in this part. The factual data about migrations of speleobiontic bats are adduced. Also the regional features of a bat fauna of the most significant cave regions of Ukraine are characterised.

Загальна характеристика угруповання

Головні риси угруповання. Серед видів кажанів, поширених на території України, виділяється екологічна група кажанів-спелеобіонтів. Ці кажани протягом всього життєвого циклу або на певних його стадіях пов'язані з печерами, які використовуються цими тваринами по-різному. В більшості випадків печери, завдяки своїм специфічним мікрокліматичним умовам (стабільна температура, досить висока відносна вологість повітря тощо), використовуються кажанами як сховища на час зимової сплячки та для денного відпочинку в літній період. Крім цього, в посушливі періоди стає можливим використання печер кажанами як місць водопою [Петрушенко 2001].

Поширення угруповання в Україні. Поширення спелеобіонтних кажанів залежить, насамперед, від наявності в тому чи іншому регіоні печер з досить стабільною температурою та відносною вологістю повітря, придатних для зимівлі та літнього денного відпочинку кажанів. Найзначніші на Україні місця скупчень кажанів цієї групи знаходяться на території Криму, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Закарпатської адміністративних областей. Ці печерні регіони відносяться до 3 карстових областей: Гірсько-Кримської, Подільсько-Буковинської і Закарпатської, які характеризуються найбільшим багатством і різноманіттям підземних карстових порожнин [Татаринов 1966; Дублянський & Ломаев 1980; Покиньчереда 1998].

Типові види угруповання. Типовими спелеобіонтами, яких найчастіше зустрічають у печерах України, є представники роду підковиків (*Rhinolophus hipposideros* і *R. ferrumequinum*), великих нічниць (*Myotis blythii* та *M. myotis*), довгокрили (*Miniopterus schreibersii*). Менш часто в наших печерах зустрічаються вухані (*Plecotus auritus* та *P. austriacus*), широковухи (*Barbastella barbastellus*), малі нічниці (*Leuconoe*) [Абеленцев & Попов 1956; Татаринів 1962, 1974; Варгович 1998; Покинйчереда 1998; Загороднюк та ін. 1999].

Сезонні зміни угруповання. Постійною складовою спелеобіонтних угруповань кажанів є типово печерні види: підковики, вухані, широковухи, великі нічниці. Деякі інші види зустрічаються в печерах періодично, в залежності від сезону. Так, деякі види нічниць (*Myotis dasycneme*, *M. daubentonii*, *M. bechsteinii*, *M. mystacinus*), пергачі (*Eptesicus serotinus*) часто проводять зиму у підземеллях, але на початку теплого сезону мігрують в місця полювання, де оселяються в дуплах дерев, шпаківнях, покинутих будівлях.

Зважаючи на сезонні зміни клімату, що відбиваються і на мікрокліматі печер (переважно, їх вхідної частини), кажани постійно змінюють свої сідала і переміщуються в холодні періоди зими у віддалені ділянки печер. Деякі холодолюбні види — насамперед, широковухи (*Barbastella*) і деякою мірою вухані (*Plecotus*) — звичайно розміщені недалеко від входів і часто змінюють сідала, а у відлиги — і самі печери. У літній час нечисленні скупчення кажанів можливі лише у теплих підземках, де можуть розміщатись виводкові колонії типово печерних видів з родів підковиків (*Rhinolophus*) та довгокрилів (*Miniopterus*) [Загороднюк та ін. 1999; Kuipers & Daan 1970].

Фактичні дані щодо міграцій. Кільцювання кажанів, проведені у 1939–1967 рр. на Поділлі та Закарпатті [Абеленцев та ін. 1969], у 1983–1985 рр. у Карпатському заповіднику [Покинйчереда & Довганич 1998] та у 1982–1990 рр. у Криму [Волох & Кармышев 2001], показали, що спелеобіонтні кажани не здійснюють дальніх міграцій, а мігрують лише на невеликі відстані для зміни зимових сховищ на літні. Більшість за кільцюваних тварин повторно зловлена саме в місцях кільцювання. Найбільша відстань від місця кільцювання до місця вилову тварини зареєстрована у великого підковика (*R. ferrumequinum*) і складає 40 км [Абеленцев та ін. 1969].

Регіональні особливості

В межах України відома велика кількість дрібних карстових і тектонічних печер та гротів у Карпатах, на Одещині та Кіровоградщині, природних і штучних лесових печер Київщини і Харківщини, численні катакомби і каменоломні півдня України. Але найбільші скупчення кажанів-спелеобіонтів пов'язані з трьома печерними регіонами, розглянутими нижче.

Гірсько-Кримська карстова область

Типовими формами підземного карсту в цій області є численні печери у вапняках, серед яких розрізняють вертикальні колодязі, шахти і прірви (найглибша з них — шахта Солдатська глибиною 517 м і протяжністю 2140 м) та горизонтальні одно- і багатопверхові печери (найбільша — печера Червона (=Кизил-Коба), довжина ходів якої 17,7 км). Серед них є печери як і з сезонними, так і з постійними водотоками [Дублянський & Ломаев 1980; Природно-заповідний фонд... 1999]. Спелеобіотні угруповання Криму нараховують 13 видів (підковики великий і малий, довгокрил, вухані звичайний і австрійський, широковух, гостровуха, водяна, довговуха, війчаста, вусата та триколірна нічниця, пергач пізній). Найпоширеніші види — підковик великий і нічниця гостровуха [Абеленцев і Попов 1956; Константинов & Дмитриева 1962; Волох & Кармышев 2001; Дулицкий та ін. 2001; Zagorodniuk 1999].

Подільсько-Буковинська карстова область

Основним типом карстових підземель тут є протяжні лабіринтові печери у гіпсах, за винятком кількох вапнякових печер (Перлина, Христинка тощо). Печери досить вологі (70–100 %), але постійні водотоки зустрічаються рідко. Найбільш значними за сумарною довжиною ходів є печери-лабіринти Оптимістична (192 км), Озерна (111 км), Попелюшка (90 км) [Дублянський & Ломаев 1980; Природно-заповідний фонд... 1999]. За винятком одної сумнівної знахідки великого підковика [Варгович 1998] і нічниці гостровухої [Полушина 1998], спелеобіотні угруповання кажанів цього регіону представлені 9 видами: підковик малий, вухані звичайний і австрійський, широковух, нічниця велика, ставкова, водяна і довговуха, пергач пізній. З них найбільш чисельним є підковик малий [Татаринів 1962, 1974; Варгович 1998; Полушина 1998; Петрушенко 2000; Zagorodniuk 1999].

Закарпатська карстова область

В цій області переважають печери, закладені у вапняках, з великою кількістю натічних утворень, у багатьох випадках з постійними водотоками. Відомі як вертикальні (печера Експедиційна глибиною близько 30 м, Дружба глибиною 21 м та завдовжки понад 1 км), так і горизонтальні печери (Білих Стін, Гребінь, Молочний Камінь) [Дублянський & Ломаев 1980; Покиньчереда 1998]. Спелеобіотні угруповання кажанів нараховують 14 видів (підковики великий і малий, довгокрил, вухані звичайний і австрійський, широковух, нічниця велика, гостровуха, водяна, довговуха, війчаста, вусата і триколірна, пергач пізній). Чисельно домінують велика і гостровуха нічниця [Абеленцев & Попов 1956; Покиньчереда 1998; Покиньчереда & Довганич 1998].

Література

- Абелєнцев В. І., Попов Б. М.** Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera // Підоплічка І. Г. (ред.). Фауна України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, випуск 1. — С. 229–446.
- Абелєнцев В. І., Колошев І. І., Крочко Ю. І., Татаринів К. А.** Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР 1939–1967 гг. Сообщение 2 // Вестник зоологии. — 1969. — N 2. — С. 20–24.
- Варгович Р.** Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини і Поділля // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 117–123. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Волох А. М., Кармышев Ю. В.** Некоторые результаты кольцевания летучих мышей в Горном Крыму // Вестник зоологии. — 2001. — Том 35, N 2. — С. 3–5.
- Дублянський В. Н., Ломаєв А. А.** Карстовые пещеры Украины. — Киев: Наукова Думка, 1980. — 180 с.
- Дулицкий А. І., Михайлова А. Е., Стенько Р. П.** Первые находки подковоносов Мегели и южного (*Rhinolophus mehelyi* и *Rh. euryale*) на территории Украины // Заповедники Крыма на рубеже тысячелетий. — Симферополь, 2001. — С. 32–33.
- Загороднюк І., Покин'ячерда В., Домашнінець В.** Діяльність та інформаційні матеріали Українського хіроптерологічного центру // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 16–23. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І., Постава Т., Волошин Б. В.** Польовий визначник кажанів підземних порожнин Східної Європи. — Краків–Київ: PLATAN Publ. House, 1999. — 43 с.
- Константинов А. І., Дмитрієва В. П.** Зимовки летучих мышей в Крыму // Вопросы экологии. — Киев, 1962. — Том 76, N 6.
- Петрушенко Я. В.** Находка серого ушана (*Plecotus austriacus*) в Подолье // Вестник зоологии. — 2000. — Том 34, N 1–2. — С. 20.
- Петрушенко Я. В.** Літня активність кажанів у печерах Криму: печери як місця водопою // Вестник зоологии. — 2001. — Том 35, N 5. — С. 92.
- Покин'ячерда В.** Підземні сховища рукокрилих Карпатського заповідника // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 166–172. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Покин'ячерда В., Довганич Я.** Кільцювання рукокрилих в Карпатському заповіднику // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 96–99. — (Пр. Теріол. шк., вип. 1).
- Полушина Н.** Состояния популяций рукокрылых Западного Подолья // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 106–116. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник /** За ред В. Б. Леоненко. — Київ, 1999. — 240 с.
- Татаринів К. А.** Пещеры Подолии, их фауна и охрана // Охрана природы и заповедное дело в СССР — 1962. — Выпуск 7. — С. 88–101.
- Татаринів К. А.** Краткие сведения о пещерах и гротах на Западе Украины // Пещеры. — Пермь, 1966. — Вып. 6 (7). — С. 82–91.
- Татаринів К. А.** Рукокрылые Подолии и Прикарпатья. Показатели их численности и пути охраны // Мат-лы I всесоюзн. совещ. по рукокр. (Chiroptera). — Ленинград, 1974. — С. 58–60.
- Kuipers B., Daan S.** “Internal migration” of hibernating bats: response to seasonal variation in cave microclimate // Bijdragen tot de Dierkunde. — Amsterdam, 1970. — Vol. 40, N 1. — P. 51–55.
- Zagorodniuk I.** Taxonomy, biogeography and abundance of the horseshoe bats in Eastern Europe // Acta zoologica cracoviensia. — Krakow, 1999. — Vol. 42, N 3. — P. 407–421.
- Zagorodniuk I., Tyshchenko V., Petrushenko Ya.** Horseshoe bats (*Rhinolophus*) in the Dnister region as most east-northern part of their range in Europe // Studia Chiropterologica. — Krakow, 2000. — Vol. 1. — P. 115–132.